

Роза ЕСБАЛАЕВА

Магистр, Түркология ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан
Қазақстан (roza.yesbalayeva@ayu.edu.kz) <https://orcid.org/0000-0003-1164-9107>

Шолпан КУДАЙБЕРГЕНОВА

Магистр, Инновация және стратегиялық жоспарлау кафедрасының әдіскері
Түркістан облысы адами әлеуетті дамыту басқармасының Білім беруді дамыту
орталығы, Түркістан, Қазақстан (sholpan_7601@mail.ru)
<https://orcid.org/0000-0003-0724-9514>

ЖҰМАБАЙ ӘБІЛОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ КОМЕДИЯСЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ МЕН ЖАНРЛЫҚ ЗЕРТТЕЛУІ*

Андатпа

Мақалада қазақ комедиясының зерттелуі барысына шолу жасалып, ғалым Жұмабай Әбіловтің қазақ комедиясының генезисі мен жанрлық ерекшеліктеріне қатысты зерттеу еңбегі негізінде ғылыми талдау жасалады. Комедияның пайда болу тарихы туралы көне деректерге үңілген сайын қазақ комедиясының аз зерттелгені байқалады. Көп елдің әдебиетінде жазба әдебиеттегі комедия жанрын зерттеу үрдіс алып, ауыз әдебиетіндегі комедия түрлері назарға алынбаған. Сондықтан болса керек қазақ комедиясының «Сатиралық комедия», «Лирикалық комедия» түрлері ғана белгілі болатын. Ал қазақ комедиясын фольклормен байланыстырып зерттеген Ж.Әбілов әдеби айналымға бұрын қолданыста болмаған «Диалог комедия» жанрын енгізді.

Әр елдің, әр ұлттың өзіне тән халық комедиясы бар. Халық комедиясы деген атауға ие болған ауызекі күлкінің формаларын жүйелеу, оны ғылыми тұрғыдан бір ізге түсіру күрделі ізденісті қажет етеді. Мақалада ғалым Жұмабай Әбіловтің «Қазақ комедиясы» зерттеу еңбегіндегі ұлттық әдебиетіміздің бастауы болған ауыз әдебиеті үлгілерінің қазақ фольклорлық театрында көрініс табуы, қазақ комедиясының дамуы және тұрақты үйлестіруші факторларға қатысты тұжырымдары ұсынылады. Диалог комедия жанрының зерттелуі мен классификациясы ғылыми негізделеді.

Кілт сөздер: қазақ комедиясы, диалог комедия, тұрақты үйлестіруші факторлар, қазақ комедиясының генезисі, диалог комедияның жанрлары

* Келген күні: 11 тамыз 2022 ж. – Қабылданған күні: 5 қыркүйек 2022 ж.

Geliş Tarihi: 11 Ağustos 2022 – Kabul Tarihi: 5 Eylül 2022

Date of Arrival: 11 August 2022 – Date of Acceptance: 5 September 2022

Поступило в редакцию: 11 август 2022 г. – Принято в номер: 5 сентябрь 2022 г.

Roza YESBALAYEVA

Master, researcher at the Research Institute of Turkology, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
(roza.yesbalayeva@ayu.edu.kz)

Sholpan KUDAIBERGENOVA

Master, Methodist of the Department of Innovation and Strategic Planning, Center for the Development of Education of the Department of Human Potential Development of the Turkestan Region, Turkestan, Kazakhstan (sholpan_7601@mail.ru)

**ZHUMABAY ABILOV AND GENESIS AND THE GENRE STUDY
OF THE KAZAKH COMEDY**

Abstract

The article deals with the study of Kazakh comedy. A scientific analysis is carried out on the basis of the research of the scientist Zhumabay Abilov regarding the genesis and genre features of the Kazakh comedy. As the history of the emergence of comedy recedes into antiquity, the history of the study of Kazakh comedy continues to fade. In the literature of any country, there is a tendency to study the genre of comedy in written literature, and types of comedy in oral literature are not taken into account. Perhaps that is why until that time we knew only such types of Kazakh comedy as "Satirical Comedy" and "Lyrical Comedy". And Zhumabay Abilov, who studied Kazakh comedy in close connection with folklore, introduced the previously unused genre of "dialogue-comedy" into literary circulation.

Every country, every nation has its own satire. The systematization of the forms of oral satire, called folk comedy, and its scientific tracking require a comprehensive study. The article presents examples of oral creativity, which is the beginning of our national literature, in the Kazakh folk theater, and conclusions about stable coordinating factors from the research work of the scientist Zhumabay Abilov "Kazakh Comedy". The study and classification of the genre of dialogue-comedy has a scientific basis.

Keywords: Kazakh comedy, dialogue-comedy, stable coordinating factors, genesis of Kazakh comedy, genres of dialogue-comedy

Kіріспе

Әдебиет саласында көп зерттелмеген жанрдың бірі – қазақ драматургиясы. Қазақ драма өнерін ғылыми тұрғыдан зерттеп, құнды еңбектерімен танылған М.Әуезов, Р.Нұрғали, С.Ордалиев, Ә.Тәжібаев сынды ғалымдардың есімі ел есінде. Қазақ әдебиеттану ғылымында қазақ комедиясы жанрын арнайы қарастырған ғалымдар қатарында Ж.Әбіловтің де есімі ерекше аталады. Ғалым комедия жанрына

қатысты ғылыми тұжырымдар жасап, комедия жанрына жаңа түр – диалог комедияны енгізді.

Комедия жанрына қатысты қандай еңбекті қарасақ та мазмұны ұқсас, күлкілі оқиғаға құрылғанын байқаймыз. Өлең өнерінің қағидалары туралы трактатында әл-Фараби комедияға өзіндік ерекше өлшемі бар поэзия түрі, оған кейіпсіз, келеңсіз жайлар арқау болып, жеке адам мінез-құлқының көлеңкелі көріністері шенеледі, кейде адам мен хайуанға тән қулықтың, сонымен қатар сыртқы ұсқынсыз тұрпаттың нышандары келемежделеді, деп анықтама берген еді. Комедияда әр алуан әрсіз әрекеттер баяндалады, келеңсіз кісілер, олардың кесірлі қылықтары мен кесірлі мінездері сықақ етіледі, дейді [1,7-б.]. Қазақ ғалымдарының ішінде драма өнерін арнайы зерттеген ғалым Р.Нұрғалиев «комедия – жанрлық түрлердің ішіндегі ең көп зерттелгені. Комедияның көркемдік табиғаты туралы теориялық терең тұжырымдарды қалыптастыруға Аристотель, Гегель, Лессинг, Аникст, Руссо, Белинский, Чернышевский, Волькенштейн, Боров, Фролов, Поспелов, Фрейденберг, Жирмунский, Тимофеев, Федь, Сахновский - Панкеевтер үлес қосты. Соған қарамастан, комедияның барлық сипаттарын ашып, бұл жанрға түбегейлі анықтама берген зерттеу жоқ. Олай болуы мүмкін де емес. Өйткені қашанда сан қырлы, сан әуезді, сан бояулы өмір құбылыстары өнерге ықпалды әсер етіп, жанр кескініне өзгерістер енгізіп, жаңа биіктер, жаңа шекаралар белгілеп отырмақ [2, 235-б.] – деген пікір білдірді. Сондай-ақ, ғалым комедияның жанрлық ерекшеліктеріне тоқталып, әлемдік комедия тәжірибесін ескеріп, ұлттық әдебиеттің материалдарына, тарихына, қазіргі әдеби процестерге сүйене отырып қазақ комедиясын «Сатиралық комедия», «Лирикалық комедия» деп, үлкен екі топқа бөліп қарастыруды ұсынды. Ғалым сатиралық комедия повесть, драма жанрлары арқылы жасалатын көркемдік тәсіл ретінде қарайды. Ол шығармаға белгілі сипат, ерекше пафос береді. Сатиралық комедияның сыншыл рухы күшті, бұл жанрдағы күлкі келісімге бармайтын, кесел-кесапат, атаулыны күйдіріп түсіретін отты күлкі; тиген жерін ойып тастайтын удай ащы күлкі; маймөңкені білмес тарпаң күлкі. Адам мінезіндегі, от басы, ошақ қасындағы, қоғам бойындағы әлеуметтік дерттерді сынауға келгенде, сатиралық комедия аса қаһарлы, қылышынан қан тамған жауынгер жанр [8, 292], – деп түсінік берген.

Ал лирикалық комедияда кейіпкерлердің ішкі сырлары, сезім иірімдеріне көп орын беріледі. Лирикалық комедиядағы образдар жайма-шуақ күлкі, өткір қалжың, нұрлы әзір бояуларымен жасалып, қалың көпшіліктің көңілінен шығып, әлеуметті ырза етеді. Аталған комедияда астарлы сыр, емеурін «қызым, саған айтам, келінім, сен тыңда» дейтін сарындар жиі кездеседі. Бұл жанрда кейіпкерлерді өлтіре сынау, жазғыра айыптау, сүйектен өткізіп сөз айту жоқ; мақтамен бауыздау, ұстарамен сызып кету секілді әуездер басым болып келетінін жеткізген.

Комедия да әдебиеттің басқа жанрлары секілді өмір құбылыстарын көшіре салмайды, іріктеу, топтау арқылы жинақтап барып, нақты әрі жалпылық сипаты бар көркем образ жасайды.

Қолданылу аясы

Жоғарыда сөз болған пікірлер – көркем комедияға байланысты айтылған ойлар. Ал профессор Ж.Әбіловтің зерттеп, комедия жанрын қарастыруы мүлде жаңаша. Ол – қазақ комедиясының бастау көзі фольклор екендігін баса айтқан ғалым. Қазақ комедиясының қыры мен сырын ашқан, оларға жанрлық атаулар берген зерттеуші. Ж.Әбіловтің ізденіс көкжиегінен табылған «Қазақ комедиясы» монографиясында комедияның көне дәуірлерден жазба әдебиет пайда болғанға дейінгі аралықтағы даму заңдылықтарына, фольклорлық театрдың, ауыз әдебиеті жанрларының өзіндік ерекшеліктеріне, диалогтың үйлестірушілік қызметіне, диалог комедияның, қазақ комедиясының туу, қалыптасу дәуіріндегі рөліне ғылыми тұрғыдан талдау жасалған. «Комедияның пайда болуы және сауықтамалық театр жанрларын классификациялау»; «Диалог комедия және оның қалыптасу түрлері»; «Диалогтың жарыспалылығы мен даралығы және екпін жүйесі»; «Диалогтың шартты дәнекер ретіндегі көрінісі және көркем комедия»[3] сынды төрт тараудан тұратын монографияда комедия жанрының тууы мен қалыптасуы, жанрлық өзгешеліктерін сөз етеді.

Мақалада қолданылған зерттеу әдістері

Ж.Әбіловтің қазақ комедиясына қатысты зерттеу еңбегін негізге ала отырып, ғалымның қазақ комедиясына қосқан үлесі мен диалог комедияның генезисі, жанрлық түрлеріне қатысты тұжырымдары мен қорытындыларын талдау.

Талдау мен нәтижелер

Ж. Әбіловтің жазба әдебиетке дейінгі комедияға берген атауы – «диалог комедия». Автордың «Қазақ комедиясы» еңбегінде комедияның дамуы бүкіл жанрлардың пайда болу табиғатымен тығыз байланысты. Барлық жанрларды түптеп, толығымен танымайынша, комедия табиғатын толық танып білу мүмкін емес. Сонау Аристотельден бастап күні бүгінге дейін зерттеушілер тарапынан комедия аз зерттелді

Ж. Әбілов енгізген «диалог комедия» жанры да бірте-бірте тарихи даму сатыларынан өтті. Енді «диалог комедия» деп отырғанымыз қандай атау, соған түсінік бере кетейік: «Диалог комедияның» білдіретін мағынасы топтанып көңіл сауықтыру, көңіл көтеру, өлең айту, топтанып сөйлеу дегенге келеді. Диалог терминінің өзі жеке тұрғанда «диалогос – сөйлесу, әңгімелесу» [3, 62-б.] деген мағынаны білдіреді. Көркем шығармадағы екі немесе бірнеше адамдардың сөйлесуі. Диалог – драматургиялық шығарманың адам мінезін ашуда, көркем идеяны ашуда, сырлы бейне жасауда шешуші қызмет атқаратын ең негізгі құралы.

«Қазақ комедиясы» еңбегінің бірінші тарауын зерттеу барысында анықталған жайларға сүйене отырып, қазақ комедиясының Қазан төңкерісіне дейінгі жанрлық түрін диалог комедия деп атауды орынды санағанын және осы атаудың айналасында назар аударуға тиіс келесі мәселелерді атап өтеді. 1. Комедияның ең алғашқыда көңіл аулау, көңіл көтеру функциясын атқарғандығы. 2. Тіл пайда болмай тұрып комедия өз қызметін атқарғандығы. 3. Диалог комедияның жанрлық түрлерінің қалыптасуы әдеби тектердің дүниеге келуіне негіз екендігі. 4. Диалог комедияның жанрлық табиғатын терең білу бүкіл көркемөнер тектерінің кейбір белгісіз қырларын тануға, айқындауға көмектесетіндігі. Ғалым Ж.Әбілов нақ осы аталған мәселелерді зерттеп, бізге әдеби тектердің орналасу тәртібі мен жанрлық түрлерінің жетілу, дамуын кезең-кезеңдерге бөліп қарастыруға мүмкіндік береді.

Диалог комедия жанрына терең ойыссақ, автордың диалог комедияға берген анықтамасында «Диалог комедия дегеніміз – әр уақытта полифониялық сипатта болатын, ауызекі тілдің мүмкіндігіне сүйеніп, театр мен ауыз әдебиетінің сан алуан жанрлық түрде дамуына негіз жасайтын, оны рухани салтанатқа айналдыратын, халықтың

нанымдық, сенімдік, рәсімдік, ғұрыптық, салттық белгілері сақталған жерде ғана өмір сүретін, комедиялық түрден бастау алатын, тек қана ұлттық ойлау жүйесінің дәстүрлі өлшемдерін бұзбауға қызмет ететін, сол үшін күресетін, үнемі фольклорлық театр мен ауыз әдебиеті асыл мұраларының тууына қолайлы жағдай жасап, үйлестіретін жанрлық түр» [3, 76-б.]. Анықтамада «комедиялық түрден бастау алатын» деген тіркес берілген, ол – комедияның ең алғашқы пішіндік белгісі, яғни диалог комедия әуелі сыртқы пішін ретінде көрініп, бірте-бірте жанрлық формаларды бойына сіңіреді.

Адамзат тарихының көне дәуірлеріне қойған мәдени мұраның кез келгенінің арғы тарихы – комедиялық түр. Мысалы, тастағы таңбалар мен суреттерге қарап, алдымен түр пайда болғанын білеміз. Тастағы таңбалар мен суреттерге сүйенер болсақ, адамдардың басынан өткен драмалық, трагедиялық, юморлық сезім әрқашанда «комедиялық түр» арқылы бейнеленеді. Ғалым тіпті Аристотельдің «еліктеу теориясын» комедиялық түр шығар деген болжамдар айтады. «...Ұлы ойшылдың «Еліктеу жекелеген немесе тұтас күйінде ырғақтан, сөз бен гармониядан (әуеннен) танылмақшы. Айталық, әуен мен ырғақ авестика мен киверистикаға және осы түрге жататын басқа да музыкалық өнер түрлері жатады. Мысалы, сыбызғы тарту өнерінің кейбір белгілері гармониясыз-ақ ырғақтың көмегімен еліктеу қимылын жасай алады» деген пікірі комедиялық түр пайда болған ең көне замандағы түсінікке лайықталып айтылса, ал осы абзацтағы: «өйткені, олар шынында да мәнері ырғақты, қимыл-қозғалыстар арқылы мінездерді іс-әрекетпен көңіл-күйлерін таныта алады» деген пікірден диалог комедия элементтерін аңғармыз» [3, 17-б.].

«Комедиялық түр» деген сөзді арнайы терминдік ұғым ретінде қолданудың басты шарты – тіршілік иелерінің сыртқы әлпетінің күлкі шақырарлық қасиетінде де жатыр. Бұны көптеген ғалымдарымыздың да еңбектерінен көруге болады. Мәселен, полеолит кезеңінде тіршілік еткен ежелгі адамдардың тұрмыс-тіршілігі жайлы Ю.Борев: «Ежелгі адамдардың қараңғылықта тіршілік етуі қиын болды, барлық уақыты мен күшін өмір сүру үшін жасады. Содан бір кезде құммен қабырғаны әшекейлеп, тастан және топырақтан бағаналар мен мүсіндер тұрғызып, құмыралар сыртындай нақыштап, театрландырған жалбарынулар жасады», – деген [4, 136-б.].

«Фольклорлық театр мен фольклор жанрларын жікке бөлгенде, ең алдымен байқалатыны комедияға қажетті терминнің жұтандығы, мұның өзі халықтық комедияға тән терминнің толық жасалып бітпегенінен туындап жатқан кемшілік», – дейді Ж. Әбілов. Қазақ халқының фольклорлық театры – табиғи құрылымға жатады. Бұл құрылым ең әуелі жинамалы механизмге негізделген. Соның бірі – көшпелі өмірге бейім қазақтың киіз үйі. Киіз үй жиналмалы, әрі тұрмыстық театрға айналдыруға болады. Біздің бұдан түсінетініміз көшпелілердің жаз, күз, қыс, көктем айларында жайлауға, күзеуге, қыстауға, көктеуге көшуіне байланысты айтылғаны. Киіз үйдің жиналмалығын дәлелдейтін фактор: «Көшпенділерге ең алдымен қажеті – баспана, яғни тұрақ жай. Сондай қажеттіліктің бірі – киіз үй болған. Киіз үйден бұрын үңгірлерді мекендеген көшпенділер – (қазақтар), ең алдымен «күрке» аталатын қоста тұра бастаған. Қабырғасы ашық қадалармен бекітіліп жасалған күркелер қамыс, шөп сияқты өсімдіктермен бүркелген...» [5, 99-б.]. Бұл театр сахнасының жиналмалығын көрсетеді.

Қазақ фольклорлық театр сахнасын ғалымның тілімен баяндасақ, киіз үй – театр, сыйлы қонақ отыратын төрі – сахна, киіз үйдегі отбасы – актер. Әрбір киіз үй жиналмалы театр болумен қатар бір-бір үйшілік сахна. Сонда киіз үй әрі сахна, әрі театр. «Үй ішілік сахналар бір-біріне ұқсамайтын әртүрлі табиғи тұрмыстық декорациялық безендірулерден тұрады. Безендірулердің басты тетігі – үй иесінің эстетикалық, әлеуметтік-тұрмыстық, экономикалық деңгейі. Дәулетті адамның үй ішілік декорациясы көрнекі, алуан түсті. Кедейдің үй ішілік декорациясы жұпыны... әрбір семья басшысы бір-бір үй ішілік декорацияның қожайыны. Жиналмалы театрдың әрі директоры, бас режиссері, безендірушісі десе де болады» [3, 29-б.].

Ғалым жоғарыдағы айтылған жайларға байланысты жиналмалы театрдағы үй ішілік декорацияны көрнекі және жұпыны деп екі топқа бөледі. Ал фольклорлық театрды іштей бірнеше сахналарға бөледі: 1. Үй ішілік сахна (үй іргесінде өтетін түрі); 2. Сыртқы сахна (ашық далада өтетін түрі: алтыбақан, ақсүйек ойындары, сал-серілер өнері тамашаланады).

Фольклорлық театр жанрлары әрқалай аталғанымен, бір ғана орындаушылық тәсілге сүйенеді. Осы тәсіл күні бүгінге дейін өзінің

көне формаларын жойған жоқ. Осы себеппен ғалым адамзатта тілдік қатынастың толық жетілмеген кезіндегі жанрлық нышандардың пайда болу уақытын біртекті кезеңге, ал ауыз әдебиеті жанрларының дүниеге келуін әртекті кезеңге, ал сол әдеби тектердің жанрлық тұрғыдан құбылып келуін шоғырлану кезеңіне жатқызады.

Диалог комедия – көп құрылымды, ұжымдық жанр. Оның басты функциясы – халықтың рухани өміріне қажетті мәнді сөзді туғызу. Диалог комедия кез келген халықтың ұлттық тілімен, ұлттық санасымен, салт-дәстүрімен, әдет-ғұрпымен бірге жойылып, бірге құритын, бірге көктеп, бірге түлейтін жанр.

Автор монографиясының екінші тарауы диалог комедияның жанрлық түрлеріне арналған. Бұл тарауда алғаш тілге тиек етілетін жанр – тұрақты үйлестіруші факторлар. Автордың ойынша, фольклорлық театрдың құрылымын тануға қатты әсер ететін басты нәрсе осы фактор. Тұрақты үйлестіруші факторлар бір сөзбен айтқанда, көпшілік жиналған ортада өтетін факт, жекелеп айтар болсақ, халықтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, рәсімі, ырымы, наным-сенімдері. Мұның диалог комедияға тигізер әсері үлкен. Олардың басты мақсаты – халықтың көңіл-күйін көтеру. Өлікті жерлеу, ас беру, еске алу рәсімдерінен басқасы мерекелік сипатқа ие. Мұнда күлкілікке келмеу, қалау, қаламау еркіндігінен біржола айрылу сақталады. Мұндай тұрақты үйлестіруші факторлардың негізгі тірегі – мәжбүрлік, ырықсыздық және міндеттілік (егер сіз ол адамның жақыны не туысы болсаңыз сізге онда бару міндеттілік болып табылады). Міндеттіліктің маңызы тұрақты үйлестіруші фактордың басқа белгілеріне қарағанда күшті болады. Диалог жарыспалылығына кең жол ашылып, оның эстетикалық қуатына ештеңе теңесе алмайды.

Ш.Уәлиханов «Қазақтардағы шамандықтың қалдығы» деп аталатын еңбегінде аруаққа табыну, оны сыйлау, құрбандыққа мал шалу міндеттіліктері туралы тамаша жазып кеткен: «...Егер өлгеннен кейінгі ырым-жоралар дұрыс орындалса, онда өлген адамның рухы жайбарақат рахат күйге түсіп, өз үрім бұтақтары мен туған туысқандарына шапағатын тигізіп, жебеп жүреді, олай болмаған жағдайда жауығып, аруағы қарғап сілейді... Қазақтар аруақтарға бағыштап төрт түліктің қайсысын болсын құрбандыққа шала береді...» [6, 221-б.].

Тағы бір мысал. Адамның дүниеден қайтқаны білінісімен оның жақын туыстары – әйелі, қыздары, туған апа-қарындастары, келіндері, жас болса, шешесі мен жеңгелері бастарына қара салып, шаштарын жайып, бүйірлерін таянып, беттерін жыртып, ойбайлап жылай бастайды. Бұл – өлікті аза тұтудың ең көне салты және ол табиғи түрде жүзеге асатын әрекеттер. Бұл әрекеттерде айғай, дауыс салу, өксу мен жылау басым болады. Мұндай әрекеттің өлікті үйден шығарарда қайталанатынын Ы. Алтынсарин былай деп жазады: «Сүйекті үйден шығарарда өлген адамның әйелдері ойбай салып дауыс шығарады, оған ауылдағы басқа әйелдер де қосылады ...» [7, 29-б.].

Диалог комедияның көне замандағы даму тарихы туралы сөз еткенде фольклорлық театр жанрларының зерттелу жайына үңілген жөн. Диалог комедия – көп құрылымды, ұжымдық жанр. Оның басты функциясы – халықтың рухани өміріне қажетті мәнді сөзді туғызу. Диалог комедия кез келген халықтың ұлттық тілімен, ұлттық санасымен, салт-дәстүрімен, әдет-ғұпымен бірге жойылып, бірге құритын, бірге көктеп, бірге түлейтін жанр. Диалог комедияға берілген анықтамада диалог комедияның театр мен ауыз әдебиетінің жанрлық дамуына негіз болады деген тіркестер бар. Ол – диалог комедияның басқа жанрлық түрлері пайда болып, дамиды деген сөз [8, 78-б.]. М. Әуезов: «...Театр өмірінің ұрығы елдің әдет-салтынан, ойын-сауығынан, ән-күй, өлең-жырынан басталған...» [9, 16-б.] деген еді. Зерттеуші Ж. Әбілов жоғарыдағы мәселелерді негізге ала отырып, әсіресе драматургия зерттеушісі Р. Нұрғали бөліп көрсеткен сатиралық комедия мен лирикалық комедиядан өзге диалог комедияның түрін ажыратып, оны тағы да монокомедия, әзіл комедия, қалжың комедия, қағытпа комедия, бет қимыл комедия сынды жанрлық түрлерге жіктеп, оларға анықтама берді.

Монокомедия – бақсының наным-сенімге негізделген сансыз қимыл-қозғалысы және ырықсыз іс-әрекеттің жиынтығы. Дәнекерші (бақсы) жоқ жерде монокомедия болмайды. Монокомедия жеке тұлғаның қимыл-қозғалысының, кескін-келбетінің нәтижесінде туған жанр. Оған жанрлық сипат беріп отырған, біріншіден, дәнекерші мен оны қоршаған немесе бақсының емін көруге құмартқан адамдардың барлығына ортақ көңіл-күй салтанатының орнығуы. Екіншіден, дәнекерші, яғни монокомедияны орындаушы жұрт алдына жеке

шығып, сахнада күлкі туғызатын физиопсихикалық қимыл-қозғалыстар жасайды [3, 79-б.].

Диалог комедияны зерттеу барысында автор өмірге бет-қимыл комедияны [3, 91-б.] алып келді. Бет-қимыл комедия – пантомима. Ол фольклорлық театрдағы дәнекер орындаушылардың, жанрлық тұлғалардың ойынынан өте көп байқалады. Бет-қимыл комедия жанры фольклорлық театр кезінде халықтық характерді ашудың өткір тәсілі болды. Бет-қимыл комедияның құралы – бет-қимыл құбылулары. Бет-қимылы жоқ жерде бет-қимыл комедия да жоқ. Бет-қимыл комедияның дамуы дәнекер орындаушының характер ашу қабілетімен байланысты. Демек, бет-қимыл комедия дегеніміз – орындаушы, не жанрлық тұлға. Ж.Әбілов бет-қимыл комедияны эстетикалық және характерлік деп екіге бөліп, іштей тағы да түрге жіктейді. Эстетикалық бет-қимыл комедия жасаушылар: сал-серілер, қара өлең айтушылар, әншілер, жыршылар, ақындар, жыраулар, дарабоздар. Характерлік бет-қимыл комедия жасаушылар: қулар, ойынпаздар, лепірімелер, масқарапаздар, көпірмелер сайқымазақшылар.

Бет-қимыл комедияны Ж.Әбіловтің зерттеуінен бірнеше жағдайда көруге болатынын байқаймыз. Бірінші, орындаушы түр әлпетінің, бет-жүзінен күлкілі элементтер аңғарылады. Екіншісінде басқа адамдар мінезіндегі, іс-әрекеттеріндегі күлкілі элементтерді бейнелейді. Осы жағдайларға байланысты автор екеуінің мақсатын көрсетеді. Біріншісінің мақсаты – эстетикалық, екіншісінің мақсаты – характер ашу. Сондай-ақ, автор ісі қазаққа, қала берді түркі халықтарына аты белгілі қулардың барлығы бет-қимыл комедия өкілдері болып табылады. Қазақ театрының негізін қалаушы Қалибек Қуанышбаев, Елубай Өмірзақов, Жағда Өгізбаев, Шәкен Айманов, Иса Байзақовтарды автор бет-қимыл комедияның хас шеберлеріне жатқызады.

Мұхтар Әуезов: «Қалибектің көзі әсерлі, бірақ бет құбылысында ұстанып қалған бір мақсаты бар, ол әрқашан жоғарғы ернін жиырыңқырап мұрны біткен кемиек шал болып сөйлейді, түсін де, даусын да танымас қылып өзгерте алады» [10, 33-б.] – дейді. Ал Е. Өмірзақовты: «Ол диуаналықтың диуанаша мағынасыздығын, жауырынын бүрістіріп жіберіп, қалшылдап, қызарып, күре тамырын адырайтып, қатып тұрып, «ах» деп жіберіп, қыли көзін

қайшыландырып, қылиландырып жібергенде зал тегіс шашу шашқандай қуанады. Күлмейтін кісі қалмаса керек» [10, 33-б.] – деп, риза көңілмен жазады.

Қалжың комедия – көңіл күй салтанатын барынша шарықтаудың бір қызық тәсілі – күлкі шақыратын комикалық ойларды ойлап табу. Қалжың комедия күлдіруді мақсат етіп, әзілқой, қалжыңқой қасиетімен ерекшеленеді. Қалжың комедияға жататын күлдірудің ел ішіне тараған деректері фольклор зерттеушілер мен жинаушылар тарапынан айтылып келеді. Қалжың комедияны ұлттық салт-жоралғылар кезінде құда түсу рәсімдерінен, ұлттық ойындардан көптеп көруге болады [3, 103-б.]. Мәселен, қазақ халқының ұлттық ойыны – «Қыз қуу» – қыз бен жігіттің қалжың ойыны. Бұл ойын қазақ фольклоры мен мәдениетін зерттеген француз, орыс, поляк т.б. ғалымдарын тамсандырған, қатты әсер қалдырған.

Қалжың комедия элементтерін қазақтың ұлттық ойындары мен сөз жарысы ойындарында және балалардың ойын өлеңдерінде мол сақталған. Мысалы, жұмбақ жасырып ойнау жарысы кезіндегі жұмбақ шешімін таба алмаған адамды «сату» арқылы жазалау да қалжың комедияның нышанасы. Қалжың комедия міндетті түрде іс-әрекет арқылы жасалады. Қалжың ойынындағы іс-әрекет нәтижесі – күлкі. Ол юмордың тірілуіне себепші. Егер ойын қалжыңның мақсаты орындалса, одан кейінгі түрі салттық бас қосулардағы даналық жарыспалылығының экспозициясы. Қалжың комедия сюжетін таратушы – әңгімелеуші адам. Айтушы өз басынан өткен бір қызық оқиғаны ағайындары мен жолдастарына жай ғана айтып беруі мүмкін [3, 104-б.].

Әзіл комедия – диолог комедияны көркем комедияға ұластыратын жанрлық түр. Әзіл комедияның жанрлық сипатын анықтауға фольклорлық принцип қолайлырақ. Өйткені ондағы күлкі, іс-әрекет ауызекі тілдің көмегіне сүйенеді. Әзіл комедияны жанрлық тұрғыдан алғанда бірнеше түрлерге жіктеуге болады. Оны шартты түрде мынадай жанрлық атаулармен атауға болады: пародия (ауызекі тіл, іс-әрекет), айтыс, жұмбақ, жаңылтпаш, ойын-сауық өлеңдері. Бұлар күлкі шақыру тәсілі жағынан пародияға жатады. Күлкінің объектіге қарым-қатынасына қарай әзіл комедияны юморлық және сатиралық деп бөлген [3, 109-б.].

Әзіл комедия көбіне юморлық сезімнің көрінісі саналған. Ауызекі тіл пародиясына негізделгендіктен де әзіл комедия юморлық комедияға қосылады. Сатиралық сипат алуы топтық көзқарастың пайда болуына байланысты. Әзіл комедияда әлеуметтік мәселелерді бейнелеу, қамту қулар ойындары арқылы қалыптасты. Әзіл комедия қоғамдық өмірдің белгілі бір сатысындағы не нақты бір дәуірдегі күлкі шақырарлық келеңсіз психологиялық ахуалды емес, жақсылық пен жамандықты туғызушы жалпы адамзатқа ортақ мінез-құлық, іс-әрекет иелерін сомдады (Сүлеймен, Елеңке, Жалабай, Нәрке сал, Мыңжасар, Ақылша, Орынбек, Төлебай, Дайра).

Қағытпа комедия – екі адамның бірін бірі қағытып сөйлеуінен туындаған комедия. Жанрлық белгілері жағынан қалжың комедияға ұқсас. Бірақ мұндағы күлкінің жасалу тәсілі қалжың комедиядағыдан бөлек. Қалжың комедиядан екі түрлі айырмашылығымен ерекшеленеді екен: қағытпа комедияның мазмұнынан міндетті түрде сөздің терең мағыналылығы, эстетикалық қуатының күштілігі, шешеннің даналық қасиеттері, әрі кекетудің, кейде кемсітудің, кейде мазақтаманың белгілері аңғарылып тұрады; әзіл комедия сияқты ауызекі тіл арқылы жасалады.

Ғалым Ж.Әбілов қағытпа комедияны шешендік және эротикалық түрге бөліп қарастырады [3, 113-б.]. Оған себеп қағытпа комедияның құйтырқы сөз бен бейпіл сөз көмегімен жасалатын түрлері эротикалық фольклорда жиі ұшырасатындығынан болса керек. Эротикалық қағытпа комедия комедияның жабық түрде дамып, беймәлімдеу келе жатқан саласы. Бейпіл сөзді айтпағанның өзінде қазақ әдебиеттану ғылымында эротикалық фольклор арнайы зерттеле бастады. Бұл жөнінде ғалым А. Сейдімбектің құрастыруымен шыққан «Бейпіл сөз. Қазақтың эротикалық фольклоры» деген кітапты атап, ондағы «Он алты қыз» деген өлеңіне арнайы тоқталған.

Астыма мінген атым генадушка
Шабамын көңіл ашып немношка
Не керек бұл дүниеде жить етуге,
Азырақ ойнап күлмей молoduшка.

Қайырмасы
Зулқия-ай, Ұрқия-ай
Қатира-ай, Сағира-ай

Гүлзира-ай, Назира-ай
Нағима-ай, Бәтима-ай... [11, 103–104-бб.].

«Ән сүйер қауымға кеңінен мәлім осы ән өлеңдегі «Астыма мінген атым генадушка», «немношка», «жить етуге», «молодушка», «никогда не забуду айтқан сөзің», «Второй, третий сорттар толып жатыр», «Первый сорт сенің өзің қайдан тудың», «Я люблю ай-ай, Рая-ай» деген орысша сөздер негізінен қағыту үшін алынған. Әннің қайырмасында он алты қыздың аты аталуының өзі қағыту мақсатын көздейді. Автор оларды жай ғана атап отырған жоқ, ол ән сөзімен қыздардың эротикалық мінез-құлқына сипаттама беріп отырған секілді. Әр әндегі әрбір қыздың атына арналып айтылған сөздер әншінің эротикалық сезімінің анықтамасы іспетті» [3, 118-б.], – дейді Ж.Әбілов.

Қағытпа комедияның екінші түрі – шешендік қағытпа комедия. Ол шешендік өнердің ең биік сатысында тұрған адамның тапқыр сөзі, ұшқыр ойы, терең логикасы арқылы дүниеге келген. Зерттеуші ғалым шешендік қағытпа комедияны іштей үшке топтастырады: 1. Әлеуметтік-дидактикалық комедия; 2. Танымдық-дидактикалық комедия; 3. Тұрмыстық-дидактикалық комедия. Ж. Әбілов олардың қандай жағдайда қолданылу жайын сипаттап, әрқайсысының ерекшеліктерін ғылыми тұжырымдайды. Мәселен, жер дауы, жесір дауы, рулық талас-тартыс кезеңдерінде, ел басына күн туған уақыттарда шешендік қағытпа комедияның қызметі үлкен рөл атқарған. Ондай сөздерді тууына хандар, билер, шешендер, жыраулар, ақындар қатысқан. Қазыбек бидің «Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізден құт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз...» деп Қалданға айтқан терең ойлы ұзақ толғауын зерттеу барысында әлеуметтік-дидактикалық комедияның көрінісі байқалады. Қазақтың би-шешендерінің қайсысы болса да елінің, жерінің әлеуметтік мәселелеріне бос қарап отыра алмағаны белгілі. Қазақ халқының басынан өткен небір нәубет жылдарда, ақын-жырау, шешен-билеріміз суырылып ортаға шығып әлеуметтік жағдайды көтерген. Бұл барлық дәуірге тән нәрсе .

Танымдық-дидактикалық комедия тыңдаушыларға дүниетанымдық, тәрбиелік бағыт-бағдар көрсетеді. Бір сөзбен

айтқанда, танымдық-дидактикалық комедия – диалогтар жарыспалығына қоғамдық-элеуметтік жүк дарытатын жақсылық пен жамандық, адамның бітімі мен болмысын, адамгершілік пен азаматтық жас ұрпақты тәрбиелеу туралы ұлағатты сөз айтатын комедия.

Шешендік танымдық-дидактикалық комедияның биікке көтерілген тұсы – жыраулық поэзия. Мәселен, Асан Қайғы осы комедияның өкілі. Автор диалог комедия үшін танымдық-дидактикалық шешендік қағытпа комедияның диалогтар жарыспалығы негізінде туған о бастағы үлгілері бағалы екендігін атап, екі мысал келтіреді. Алғашқысы Сәбденнің Саққұлақ атануы да, екіншісі Шойынбет бидің бата алуы. Соңғысы былай делінген: Шойынбет жол жүріп келе жатып, белгілі бір би ауылына түседі. Үй иесі ас үстінде: «Биеке қанша балаңыз, малыңыз бар?» – деп сауал тастайды. Шойынбет:

- Жалғыз балам, жалғыз атым бар, – деп жауап береді. Бұл сөздің мәнісіне басқалар түсінбейді .

Үй иесіне тағы да:

- Менің тағы бір тілегім бар, соны орындайсыз ба ? – дегенде Шойекең:

- Ол түгілі бестен де хабарым жоқ, сондықтан ол тілегіңізді орындай алмаймын, – дейді. Соған қарамастан әлгі би қол жайып, Шойынбетке бата береді.

Ертеңіне жолға шыққанда қасындағылар Шойынбеттің үй иесімен не сөйлескенін сұрайды. Сөйтсе оның жалғыз балам бар дегені – өлген ұлын айтқаны; жалғыз атым бар дегені – оны ұры әкетті дегені; ал үй иесінің бір тілегім дегені – үздіксіз шегетін темекіні қоясың ба дегені; Шойынбеттің ол түгіл бестен хабарым жоқ дегені – бес уақыт намаз да оқымаймын дегені екен. Оның осындай тапқырлығына риза болған қария бата берген екен [3, 130-б.].

Шешендік қағытпа комедияның үшінші түрі тұрмыстық-дидактикалық комедия. Мұндай комедияның басты желісі диалогты даралаушылардың тұрмыстық қарым-қатынасқа байланысты туған ділмәр сөздері болып табылады. Қазақ қағытпа шешендік қағытпа комедиясында бұның құдайы қонақ қабылдау дәстүрі кезінде туған түрлері молырақ орын алады. Бұларда сарандардың, шешендердің мінез-құлқытары сыналады.

Автор қағытпа комедияның бұл түріне Досбол шешен мен Елтай байдың арасындағы әңгімені мысал етеді. Онда Досбол шешен Елтай деген сараң байдың үйіне тоқтағаны, Елтайдың атала көже қайнатып, шешеннен бата сұрағаны сөз болады.

Сонда Досбол шешен:

- Бидай емес, арпа емес, атала ма?
Ал кісі аталамен жата ала ма?
Анау тұрған қазыны неге аспайсың?
Бұл Досбол қазы жесе, қақала ма?
Жан сыйламас, қу сараң, өзің айтшы,
Аталаға қазақта бата ала ма? – дейді.

Сараң бай сонда өз ісіне ұялмай бата сұрап қоймайды. Досбол шешен қолын жайып:

- Сен сыйынды аң жорытпас түзде көр,
Түйені қырық күншілік шөлде көр,
Қойынды қол жетпейтін жерде көр,
Ал, жылқыдан садақа кет,
Сиыр сүзіп молаға жет.
Екі көзің ағарып, соқыр болып,
Қаңғып далаға кет. Аллаһуәкпар! –

деп бата беріп, орнынан тұрып жүре беріпті [12, 87-б.].

Мұндай мысалдар қазақтың шешендік өнерінде көптеп кездеседі. Мысалы, Алдар көсе, Шығайбай, Қожанасыр т.б.

Автор комедияның барлық түрлеріне шешен, билердің, жыраулар мен ақындардың айтқан ділмәр сөздерінен мысал келтіріп, шешендік қағытпа комедияның қыр-сырын зерттеп, ғылыми көзқарасын танытқан.

Қағытпа комедия адам мінез-құлқына, келеңсіз құбылыстарға, сараң пиғылға, менмендерге, тіршіліктегі барлық көріністерге сөздің қуаты арқылы ықпал етеді. Бұдан шығатын қорытынды – қағытпа комедия диалог комедияның ең күрделі, ең өміршең түрі. Ол – фольклор жанрының, соның ішіндегі шешендік сөз бен халық прозасы түрлерінің, халық күлдіргі әңгімелерінің дамуына ықпал еткен жанр. Қағытпа комедия диалогтар жарыспалылығы мен даралығына ерекше көрік береді.

Қорытынды

Комедия жанры туралы қазақ әдебиетінен өзге әлем әдебиетінде де зерттелуі тиіс мәселелер жетерлік. Қазақ комедиятанушысы Ж.Әбіловтің зерттеу еңбегі әдебиетке қосылған күрделі еңбек. Барлық елдерде комедия деген атауға ие болған ауызекі күлкінің формаларын жүйелеу, оны ғылыми тұрғыдан бір ізге түсіру үшін үлкен ізденістер қажет екені белгілі. Жұмабай Әбіловтің «Қазақ комедиясы» монографиясы диалог комедияның құрылымдық жүйесі мен жанрлық түрлерін және жазба комедияға дейінгі сіңісу процесін талдауға құрылған. Монографияда комедияның генезисіне үңілу әдеби тектің баршаға белгілі үш түрі эпос, лирика, драманың қайсысының көне екендігін анықтауға жол ашқан. Фольклорлық театр мен фольклор жанрларын сөз еткенде ең алдымен байқалатыны осыған қажет терминдердің жұтаңдығы. Мұның өзі халықтық комедияға тән терминдердің толық жасалып бітпегендігінен туындап жатқан кемшіліктер және осы фольклорлық театр мен фольклордың ара жігін ажыратпай екеуін бір нәрсе деп қарау қалыптасып кеткендіктен. Монографияда ғалым Жұмабай Әбілов осыған сәйкес оларға ғылыми атаулар беріп, әрқайсысының өз жанрларын анықтауға күш салып, комедияның бір қырын ашып көрсетті. Бұның өзі комедияның табиғатын танушыларға үлкен көмек. Комедияның бастау көзін фольклордан іздеген ғалымның зерттеулерінің ізін жалғастыру ісі болашақта шәкірттері тарапынан жандана түсетініне сенімдіміз.

Әдебиеттер

1. Әл-Фараби. Өлең өнерінің қағидалары туралы трактат / Әдебиет теориясы. Нұсқалық. – Астана: Фолиант, 2003. –344 б. <https://melimde.com/edebiet-teoriyasi-nsali-foliant-baspasi-2003-344-bet-edebiet-t.html?page=2>
2. Нұрғали. Р. Жеті томдық шығармалар жинағы. Бірінші том. Драма өнері. – Астана: Фолиант, 2005. –367 б.
3. Әбілов Ж. Қазақ комедиясы. –Алматы: Ғылым, 2000. –272 б.
4. Боров Ю. Эстетика.2 томдық. I Т. Москва, 1999. –136 б.
5. Мұқанов. С. Халық мұрасы. –Алматы: Жазушы, 2002. –304 б.
6. Уәлиханов Ш. Қазақтардағы шамандықтың қалдығы. Таңдамалы. –Алматы: Жазушы, 1985. –560 б.
7. Орынбор ведомствосы қазақтарының өлген адамды жерлеу және оған ас беру дәстүрінің очеркі. / Алтынсарин Ы. Этнографиялық очерктер және ауыз әдебиет

- үлгілері. 2-ші бас. толық. –Астана: Алтын кітап, 2007, –166 б. (Қазақ этнографиясының кітапханасы, 13-ші том).
8. Әбілов Ж. Фольклор – диалог комедияның репертуарлық тармағы. // Түркология. №3, 2005. 78–80 бб.
 9. Жалпы театр өнері мен қазақ театры. / Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. –Алматы: Дәуір, Жібек жолы, 2014. 3-том: Мақалалар, әңгімелер, аудармалар, пьесалар.1921–1929. –424 б.
 10. Әуезов М. Қазақстан мемлекеттік театры. // Бел-белестер. –Алматы, 1987. –33 б.
 11. Бейпіл сөз. Қазақтың эротикалық фольклоры. –Алматы: Темірқазық. 2000. 269 б.
 12. Қара қылды қақ жарған. –Алматы, 1997. –109 б.

References

1. Äl-Farabi. Öleñ önerimñ qağidalary turaly traktat /Ädebiet teoriasy. Nūsqalyq. «Foliant» baspasy, 2003. 344 b. <https://melimde.com/edebiet-teoriyasi-nsali-foliant-baspasi-2003-344-bet-edebiet-t.html?page=2>
2. Nürğali. R .Jeti tomdyq syğarmalar jinağy. Bırınşı tom. Drama öneri. – Astana: Foliant, 2005. –367 b.
3. Äbılov J. Qazaq komediasy. –Almaty: Ğylym, 2000. –272 b.
4. Borev İu. Estetika. 2 tomdyq. I t. Moskva, 1999. –136 b.
5. Mūqanov. S. Halyq mūrasy. –Almaty: Jazuşy, 2002. –304 b.
6. Uälihanov. Ş. Qazaqtardağy şamandyqtyñ qaldyğy. Tañdamaly. –Almaty: Jazuşy, 1985. –560 b.
7. Orynbor vedomstvossy qazaqtarynyñ ölgen adamdy jerleu jäne oğan as beru dästürimñ ocherkı. / Altynsarin Y. Etnografialyq ocherkter jäne auyz ädebiet ülgileri. 2-şı bas. tolyq. –Astana: Altyn kitap, 2007, –166 b. (Qazaq etnografiasynyñ kıtaphanasy, 13-şı tom).
8. Äbılov J. Fölklor – dialog komedianyñ repertuarlyq tarmağy. // Türkologia, №3, 2005. 78–80 bb.
9. Jalpy teatr öneri men qazaq teatry./ Äuezov M. Şyğarmalarynyñ elu tomdyq tolyq jinağy. – Almaty: Däuir, Jibek joly, 2014. 3-tom: Maqalalar, äñgimeler, audarmalar, pesalar.1921–1929. – 424b.
10. Äuezov M. Qazaqstan memlekettik teatry. // Bel-belester. –Almaty, 1987. 33-b.
11. Beipil söz. Qazaqtyñ erotikalyq föklory. –Almaty: Temırqazyq. 2000. –269 b.
12. Qara qyldy qaq jarğan. –Almaty, 1997, –109 b.

Özet

Makale, Kazak komedisinin incelenmesi ile ilgilidir. Bilim adamı Zhumabay Abilov'un Kazak komedisinin doğuşu ve tür özelliklerine ilişkin araştırma çalışmasına dayalı olarak bilimsel bir analiz yapılmıştır. Komedinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak eski kaynaklara indikçe Kazak komedisinin ne kadar az incelendiği görülmektedir. Herhangi bir ülkenin yazılı edebiyatında komedi türünü inceleme eğilimi vardır ve sözlü edebiyatında ise komedi türleri dikkate alınmamaktadır. Muhtemelen bu yüzden, bundan önce Kazak komedisinin sadece "Hiciv komedisi" ve "Lirik komedi" türleri bilinmekteydi. Kazak komedisini folklorla bağlantılı olarak inceleyen Zhumabay Abilov ise daha önce kullanılmayan "Diyalog komedi" türünü edebi dolaşıma sokmuştur. Her ülkenin, her ulusun kendi gülümsemesi vardır. Halk komedisi adını alan sözlü kahkaha biçimlerinin sistemleştirilmesi ve bilimsel olarak izlenmesi kapsamlı araştırmaları gerektirmektedir. Makalede, bilim adamı Zhumabay Abilov'un "Kazak Komedisi" adlı araştırma çalışmasında, ulusal edebiyatımızın başlangıcı olan sözlü edebiyatın Kazak halk tiyatrosunda örneklerini ve istikrarlı koordinasyon faktörleri hakkında vardığı sonuçları sunulmaktadır. Diyalog-komedi türünün incelenmesi ve sınıflandırılması bilimsel temellere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazak komedisi, diyalog-komedi, istikrarlı koordinasyon faktörleri, Kazak komedisinin doğuşu, diyalog-komedi türleri
(Roza YESBALAYEVA, SH. KUDAİBERGENOVA. JUMABAY ABILOV VE KAZAK KOMEDISİNİN TÜRLERİ İLE TÜR ÇALIŞMALARI)

Аннотация

В статье рассматривается изучение казахской комедии. Производится научный анализ на основе исследований ученого Ж. Абилова относительно генезиса и жанровых особенностей казахской комедии. По мере того, как история возникновения комедии отодвигается в глубокую древность, история изучения казахской комедии продолжает угасать. В литературе любой страны существует тенденция изучения жанра комедии в письменной литературе, а виды комедии в устной литературе не учитываются. Наверное, поэтому до этого времени нам были известны только такие виды казахской комедии, как «сатирическая комедия» и «лирическая комедия». Ж. Абилов, изучавший казахскую комедию в тесной связи с фольклором, ввел в литературный оборот неиспользованный ранее жанр «диалог-комедия». У каждой страны, у каждого народа есть своя сатира. Систематизация форм устной сатиры, получившего название народной комедии, и его научное отслеживание требуют комплексного исследования. В статье представлены примеры устного творчества, являющегося началом нашей национальной литературы, в казахском народном театре и выводы об устойчивых координирующих факторах из научно-исследовательской работы ученого Ж.Абилова «Казахская комедия». Изучение и классификация жанра диалог-комедии имеет научную основу.

Ключевые слова: казахская комедия, комедия-диалог, устойчивые координирующие факторы, генезис казахской комедии, жанры диалога-комедии
(Роza ЕСБАЛАЕВА. Ш.КУДАЙБЕРГЕНОВА. ЖУМАБАЙ АБИЛОВ: ГЕНЕЗИС КАЗАХСКОЙ КОМЕДИИ И ЖАНРОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ).